

A Logical and Methodological Critical Analysis of the “Ideas” and “Intellectual Structure” Governing *Richard Dawkins’ Foundations of Atheism*

Alireza Norouzi ¹ Seyed Mojtaba Mirdamadi ²

1. PhD student at the University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: norozialireza276@yahoo.com

2. Faculty member, University of Tehran, Tehra, Iran. E-mail: mirdamadi77@ut.ac.ir

Article Info:

Article type:

Research Article

Article history:

Received:

12 February 2024

Received in revised form:

30 July 2024

Accepted:

16 November 2024

Published online:

5 January 2026

Keywords:

Evolution, Richard Dawkins, paradigm, logical analysis, atheism

Abstract: With the theory of "evolution of species", Darwin has in mind the explanation of the mechanism of emergence in all kinds of organisms. As a biologist, he did not seek philosophical conclusions from evolution, but his view later became the basis for the atheistic interpretation of creation by some such as Richard Dawkins. The present research, while summarizing Dawkins' ideas, examines the foundations and intellectual structures governing his set of views with logical measures, and critically analyzes his previous ideas in theological topics. Dawkins' materialistic attitude in the process of cumulative evolution is based on a series of logical and philosophical errors; From the explanation of how the natural order is formed, he expects to explain its why and cause, and it is clear that such an imposition will not go anywhere logically. In general, the lack of systematic and strong logical thinking is observed throughout Dawkins' arguments. Also, due to the influence of empiricism and philosophy based on the originality of matter, he harbors wrong ideas in theology such as "the composition of God from parts, and the materialism of God", which is one of the important causes of his atheistic views.

Cite this article: Norouzi, A. Mirdamadi, M (2026). A Logical and Methodological Critical Analysis of the “Ideas” and “Intellectual Structure” Governing Richard Dawkins’ Foundations of Atheism, *Philosophical Meditations*, 15(36), 505-509. <https://doi.org/10.30470/phm.2024.2022747.2502>

© The Author(s).

Publisher: University of Zanjan.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2024.2022747.2502>

Homepage: phm.znu.ac.ir

Introduction: The theory of the evolution of Charles Darwin's species is considered one of the most frequent contemporary views, which has become an ideological base for materialists and has created challenges in various epistemological issues, such as the origin of existence, the doctrine of creation, the natural and moral truth of man, and others. Richard Dawkins is one of the contemporary empiricist atheists who, based on the theory of evolution, is thinking of rejecting the divine and monotheistic view of existence. The central issue of this essay is the critical analysis of Dawkins' intellectual and logical foundations, which led to his presentation of atheistic theories.

Methodology: The present research, with the method of conceptual, propositional and systemic analysis, and while summarizing Dawkins' ideas and intellectual geometry that can be understood through his

works, investigated the foundations and intellectual structures governing his set of views with logical and methodological criteria, his previous ideas in the topics he revises and critically analyzes in theology – which is actually the root of his atheistic views. Also, this article aims to evaluate the performance of Dawkins in terms of the science of logic and the degree of compliance with logical standards in his arguments and argumentation.

Findings: In general, the lack of systematic and strong logical and philosophical thinking is observed throughout Dawkins' arguments. Also, due to his empiricism and philosophy based on the originality of matter, he has wrong ideas in theology such as “God's composition of parts and God's materialism”, which is one of the important causes of his atheistic views. The analysis of Dawkins' scientific performance shows that Dawkins' wrong idea of God

caused him to order and impose completely wrong philosophical results on his illogical arguments. Studying Dawkins' works shows that he does not have a correct understanding of many philosophical topics and concepts. Along with a humanistic attitude towards God, he thinks that what has appeared in the human mind with the name of God is a God composed of various and complex components whose function is to fill the cracks of human ignorance; while divine thinkers and philosophers have stated that God Almighty is not composed of parts but is simple and infinite. God is free from matter and its complications and is immaterial, and He is the Creator of the world of matter with all its features and systems. In short, the shortcomings of Richard Dawkins' logical and philosophical principles have caused that the most obvious intellectual principles are sometimes not observed in his arguments. The idea of the

sufficiency of empirical science for philosophical theorizing, as well as Dawkins' previous conceptions and perceptions of God, abstracts and others, and wrong approaches in theology such as the theology of the gap, have caused basic errors in his thought. Analyzing Dawkins' atheistic views, we find his denial not the reason but a result, and we observe the influence of wrong ideas such as "exclusion of cognition in experience", "not correct perception of abstracts", and "materialism or anthropomorphism of God."

Also, the examination of Dawkins' works clearly shows that he deliberately or due to lack of knowledge and expertise induces his beliefs to his audience along with many logical fallacies. Various fallacies such as "confiscation of the desired", "fallacy of sharing words", "confusion between how and why", "fallacy of Pahlān Panbeh", "thinking that there is an obstacle between

evolution and belief in God”, “using analogy with al-farq” and “humiliation, ridicule and labeling opponents” can be seen in many cases of his writings and works; so that it seems that he is not familiar with the elementary literature of logic and philosophy, and in fact Dawkins has criticized his own belief in God, not the real God and Subhan, that is, “Allah”. Therefore, it is better to interpret the idea of God with which he named his book, instead of interpreting the idea of Dawkins.

Discussion and **C**onclusion:

Entering and theorizing in theological issues is not achieved by merely specializing in experimental sciences, but requires a deep and practical familiarity with logical and philosophical sciences, as well as correcting previous wrong ideas and finally putting aside misplaced prejudice and wrong culture.

References

- The Holy Quran
- Nahj al-Balagha
- Ebrahimi Dinani, Gholamhossein; general philosophical rules in Islamic philosophy; Tehran: Research Institute of Humanities and Studies Publications; 1380
- Ibn Sina, Hossein bin Abdullah; The logic of Ala'i encyclopedia, by the efforts of Mohammad Mo'in; Tehran: Dehkhoda; 1353
- Javadi Amoli, Abdullah; Epistemology in the Qur'an; Qom: Isra; 1379
- Khosrupanah, Abdul Hossein; The shortcomings of Stephen Hawking's and Richard Dawkins' conceptual foundations in theology; New religious thought: No. 59; 2018
- Dawkins, Richard; Pandar God, translated by A. Farzam; Website: com.secularismforiran.www.beta
- Dawkins, Richard; Selfish gene, Persian translation; Translated from Oxford University Press, pdf; 2007.
- Dawkins, Richard; The blind watchmaker, translation; 2013

- Sadr al-Din Shirazi, Muhammad bin Ibrahim; Al-Hikma al-Mutaaliyyah fi al-Isfar al-Arabah, corrected by Ali Akbar Rashad; Tehran: Sadra Islamic Hikmat Foundation; 2013
- Sadr al-Din Shirazi, Muhammad bin Ibrahim; emotions; Tehran: Tahori Library; 1363
- Farabi, Abu Nasr; Opinions of Ahl al-Madinah al-Fazlah; Beirut; Al Hilal; 1995.
- Faramarz Qaramelki, Ahad; the power of imagination; Tehran: Majnoon; 2015
- Faramarz Qaramelki, Ahad; The position of science and religion in human creation; Tehran: Array; 1373
- Farrokhi Balajade, 2013, Fukuyama, Francis; Our transhuman future, Trej.

تحلیل نقادانه منطقی و روش‌شناسانه از «انگاره‌ها» و «ساختار فکری» حاکم بر «مبانی

الحادی» ریچارد داوکینز

علیرضا نوروزی ۱ | سیدمجتبی میردامادی ۲

۱. دانش‌آموخته دکتری دانشگاه تهران و طبله سطح ۴ حوزه علمیه قم، مربی دروس معارف دانشگاه تهران، ایران، norozialireza276@yahoo.com

۲. عضو هیأت علمی دانشگاه تهران و استاد سطوح عالی حوزه علمیه قم، ایران، رایانامه: mirdamadi77@ut.ac.ir

چکیده: داروین با نظریه «تکامل انواع»، تبیین سازوکار پیدایش در انواع موجودات را در ذهن می‌پروراند. او به‌عنوان یک زیست‌شناس به دنبال استنتاجات فلسفی از تکامل نبود، اما دیدگاه وی بعدها پایه تفسیر الحادی کسانی چون ریچارد داوکینز از آفرینش شد. تحقیق حاضر ضمن بیان اجمالی نظریه‌های داوکینز به بررسی مبانی و ساختارهای فکری حاکم بر مجموعه دیدگاه‌های وی با سنجش‌های منطقی پرداخته و انگاره‌های پیشینی او در مباحث الهیاتی را مورد تحلیل نقادانه قرار می‌دهد. نگرش ماتریالیستی داوکینز در فرایند تکامل انباشتی، بر مجموعه‌ای از خطاهای منطقی و فلسفی مبتنی است؛ او از تبیین چگونگی شکل‌گیری نظم طبیعی، انتظار تبیین چرایی و علی آن را دارد و روشن است چنین تحمیلی، به لحاظ منطقی راه به‌جایی نخواهد برد. به‌طور کلی فقدان تفکر نظام‌مند و قوی منطقی در استدلال‌های داوکینز مشاهده می‌شود. وی با توجه به اشراق تجربه‌گرایی و فلسفه مبتنی بر اصالت ماده، انگاره‌های اشتباهی در الهیات مانند «ترکب خدا از اجزا و مادی‌انگاری خدا» در سر می‌پروراند که یکی از علل مهم دیدگاه‌های الحادی او به‌شمار می‌آید.

اطلاعات مقاله:

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ‌ها:

دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۲۲

بازنگری: ۱۴۰۳/۵/۹

پذیرش: ۱۴۰۳/۸/۲۶

انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۱۵

واژگان کلیدی:

تکامل، ریچارد داوکینز، انگاره، تحلیل منطقی، الحاد.

استاد: نوروزی، علیرضا؛ میردامادی، سیدمجتبی (۱۴۰۴). تحلیل نقادانه منطقی و روش‌شناسانه از «انگاره‌ها» و «ساختار فکری» حاکم بر «مبانی الحادی»

ریچارد داوکینز. تأملات فلسفی ۱۵ (۳۶): ۵۰۵-۵۳۴. <https://doi.org/10.30470/phm.2024.2022747.2502>

ناشر: دانشگاه زنگنه.

© نویسندگان.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2024.2022747.2502>

Homepage: phm.znu.ac.ir

مقدمه

همچنین با ترکیب نظریه‌های زمین‌شناسی، اقتصادی و زیست‌شناسی، نظریه‌ای جامع و مدون از آنچه را که امروزه به نظریه «تکامل» مشهور است، ارائه داد. طبق این نظریه، «انتخاب طبیعی، عامل طراحی موجودات است، زیرا تغییرات سازگار، میل بیشتری به افزایش احتمال بقا و تکثیر حاملان خود را دارند» (Ayala, 2007: 77).

در دوره معاصر، برخی از افرادی که تحت تأثیر پیشرفت علوم تجربی و فناوری هستند، جانب افراط را در پیش گرفته و قائل به عدم توانایی بشر در شناخت مسائل فرامادی شده‌اند؛ اما تعداد اندکی چون ریچارد داوکینز، سودای ارائه استدلال بر نفی خدا و طراحی هوشمند در عالم را در سر می‌پروراند. وی در تلاش است با محور قرار دادن تکامل به بیان خوانشی از این فرایند پردازد که بر طبق آن، حفظ و تصفیة تکامل‌های تصادفی به وسیله انتخاب طبیعی و انباشت تکامل‌ها در طول زمان، نظم کنونی عالم را پدید آورده است؛ در نتیجه نیازی به در نظر گرفتن مبدأ متعالی برای هستی وجود ندارد. از نگاه او اگرچه خلأهای معرفتی مختلفی نیز در این روش وجود دارند، ولی

چیستی و منشأ پدید آمدن هستی و انسان، از سؤالاتی است که همواره ذهن حقیقت‌جوی بشر را به خود معطوف ساخته و دانشمندان علوم مختلف در تکاپوی ارائه نظریاتی در تبیین آن بوده‌اند؛ به طوری که تاریخ علم نشان می‌دهد از زمان‌های بسیار دور، اندیشمندان در صدد یافتن پاسخ مناسب به این سؤالات بوده‌اند. قرآن کریم و متون دین اسلام، انسان‌ها را در موارد متعددی به مطالعه نظم و هدفمندی موجود در عالم طبیعت رهنمون ساخته که انسان با مشاهده و تأمل در این شگفتی‌ها (و با تأیید و استمداد از وحی) می‌تواند به تبیین معقولی از این پدیده‌ها دست یابد: «سُئِرِهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَ الْأَنْفُسِ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ» (فصلت/۵۳).

پس از رنسانس و پیشرفت حیرت‌انگیز علوم تجربی، تبیین‌های عرضه‌شده در توضیح آفرینش و منشأ آن شکل تازه‌ای به خود گرفته است. می‌توان شاخصه غالب این دوره را سیطره تجربه‌گرایی بر مبانی معرفتی غربی دانست. یکی از دیدگاه‌هایی که به سرعت محافل علمی غرب را تحت تأثیر قرار داد، نظریه «تکامل» است. «چارلز داروین» در قرن

به تدریج و با پیشرفت علم، نقاط مبهم آن نیز روشن خواهد شد (Dawkins, see: 20: 2007). این در حالی است که خداپاوران، پیدایش هستی و موجودات شگفت‌انگیز آن (چه به صورت دفعی و چه تدریجی) را حاکی از وجود طراح و مدبری هوشمند می‌دانند.

تحقیق حاضر در صدد است ضمن تبیین اجمالی مبانی فکری داوکینز، میزان اعتبار آنها را مورد بررسی نقادانه منطقی و روش‌شناختی قرار داده و انگاره‌ها و پیش‌فرض‌های نادرست وی را (که در واقع ریشه دیدگاه‌های الحادی اوست) منقح کرده و با سنج‌های عقلانی مورد ارزیابی قرار دهد. به بیان دیگر، مسأله محوری این جستار، تحلیل نقادانه مبانی فکری و منطقی داوکینز است که منجر به ارائه نظریات خداپاورانه از سوی او شده است.

فرگشت در آغاز، نظریه‌ای زیست‌شناختی تلقی می‌شد، اما در ادامه به پایگاهی ایدئولوژیک برای مادی‌گرایان تبدیل گشت و چالش‌هایی در موضوعات معرفتی چون نقش خدا، داستان خلقت آدم و حوا، حقیقت فطری و اخلاقی انسان و جز آن را پدید آورد (ر.ک: فوکویاما، ۱۳۹۰: ۲۲۲)؛

این امر دین‌مداران اندیشه‌ورز را به ارائه راهکارهایی برای برون‌رفت از این چالش‌ها واداشت (مطهری، ۱۳۷۰، ج ۱: ۵۱۳؛ فرامرزقراملکی، ۱۳۷۳: ۱۴۱).

باتوجه به گفتمان رسانه‌ای پربسامد «الحاد مدرن» که ادعای روش‌مندی از لحاظ علمی را نیز دارد، و اینکه ریچارد داوکینز یکی از مشهورترین مدعیان انکار مبدأ متعال در عصر حاضر است، تحلیل و نقد مواضع و دلایل وی با رویکردهای نوین و همچنین توضیح مغالطات فکری و منطقی آن می‌تواند گام مناسبی در تبیین عقلانی اعتقاد به خداوند متعال باشد؛ همین امر، ضرورت تحقیق را بیش از پیش نمایان می‌سازد.

در تمام دوره‌های علمی و تعقلی بشر همواره میان اندیشمندان متأله و ملحد، در اقامه استدلال بر مدعای خود در مسأله وجود خدا، نزاع و ستیز برقرار بوده است. ملحدان دوران معاصر نیز که بیشتر به نظریه‌های علمی جدید مانند نظریه فرگشت داروینی برای تبیین پیدایش تصادفی هستی تکیه کرده‌اند، کتاب‌ها و مقالات بسیاری در این زمینه نگاشته‌اند که در صدر آنها آثار خود داوکینز قرار دارد؛ مانند *پندار خدا، ژن خودخواه*، *چشم‌اندازی از فراز کوه نامحتمل*؛ همچنین

در رد نظریات وی، کتاب‌هایی چون *خدا و الحاد جدید از جان اف هات* و مقالاتی مثل «ارزیابی دیدگاه‌های الحادی داو کینز در کتاب *پندار خدا*» از اصغر مروت، و «ساعت‌ساز نابینای داو کینز از نگاه فلسفه اسلامی» اثر سیدفخرالدین طباطبایی به رشته تحریر درآمده است که ضمن تبیین نظریات ملحدانه داو کینز، به بررسی انتقادی آن پرداخته‌اند.

پژوهش‌های مذکور بر نقد دعاوی و ادله داو کینز متمرکز شده‌اند، لیکن ساحت منطقی و روش‌شناختی دیدگاه‌های داو کینز کمتر مورد توجه واقع شده است. به بیان دیگر نیاز بررسی ساختار کلی حاکم بر مبانی فکری و تلقی‌های فلسفی ملحدین معاصر و به‌خصوص داو کینز با استفاده از سنجه‌های عقلانی و منطقی، به شدت احساس می‌شود که اهتمام بیشتری در این زمینه را می‌طلبد.

با جست‌وجوی مقالات و پایان‌نامه‌های فارسی، پژوهشی در حیطه مسأله نوشتار پیش رو یافت شد: «کاستی‌های مبادی تصویری استیون هاو کینگ و ریچارد داو کینز در حوزه الهیات فلسفی» (عبدالحسین خسروپناه)؛ نویسنده در مقاله مذکور به بررسی بُعد مبادی تصویری داو کینز پرداخته است؛ درحالی‌که

تحقیق حاضر با تتبع بسیار در آثار ریچارد داو کینز، به تحلیل نقادانه ساختار کلی فکری داو کینز (اعم از مبادی تصویری و تصدیقی) از نظر منطقی می‌پردازد؛ نیز در مقاله یادشده، پرداخت مستقل و نظام‌مند به انگاره‌ها و تلقی‌های فکری حاکم بر داو کینز صورت نگرفته است، درحالی‌که این جستار به تبیین چستی «انگاره» و نقش کلیدی آن در رویکرد الحادی امثال داو کینز پرداخته شده است. از این رو، این مسأله همچنان نیازمند بررسی و نقد تفصیلی با توجه به مبانی و اصول مسلم منطقی است.

به‌طور خلاصه وجه تمایز پژوهش حاضر شامل موارد زیر است:

- تمرکز بر آثار و نظریه‌های ریچارد داو کینز؛
- پرداخت مستقل و تفصیلی به مبانی و ساختار فکری داو کینز با سنجه‌های منطقی؛
- تحلیل نقادانه انگاره‌ها و تلقی‌های پیشینی داو کینز در اعتقادات الحادی خود؛
- نقد موردی مغالطات منطقی مهم داو کینز به سبکی نوآورانه و با ذکر مصادیقی از آثار وی؛
- حل برخی از اشکالات با توجه به مبانی فلسفه اسلامی؛
- نقدهای نوآورانه به مدعیات داو کینز، به-

همراه بیان نقدهای صورت گرفته. بنابراین، به دلیل اهمیت و رواج نظریه تکامل در عصر حاضر و تطور سریع این نظریه با پیشرفت علوم، لازم است با رجوع مستمر به منابع مختلف خارجی و ترجمه آنها، آخرین خوانش‌ها از دیدگاه‌های طرفداران تکامل، به همراه موضع مناسب در برابر این نظریه‌ها پیوسته به روز شود.

۱. بیان اجمالی دیدگاه‌های داو کینز

ریچارد داو کینز، زیست‌شناس فرگشتی و استاد بازنشسته دانشگاه آکسفورد در رشته درک عمومی علم است، از منتقدان شناخته شده نظریه خلقت بوده و یک ملحد مشهور است؛ او همچنین یک پوزیتیویست و اومانیزست سکولار و تجربه گراست. وی کتاب‌های مشهوری در زمینه فرگشت نوشته و معتقد است با نظریه فرگشت می‌توان برای تبیین منشأ نظم در هستی، به انتخاب طبیعی^۱ باور داشت. نخستین کتاب او با عنوان *ژن خودخواه* در سال ۱۹۷۶ نام او را بر سر زبان‌ها انداخت. او در این کتاب، نقش کلیدی ژن‌ها را در فرگشت تشریح کرد. مبانی اساسی داو کینز در گرایش الحادی خود،

تجربه‌گرایی، نظریه تکامل داروین، اصل انتخاب طبیعی انباشتی و تصادف است. با توجه به مبانی سخنان داو کینز که تکیه بر نظریه تکامل داروینی دارد، لازم است ابتدا این نظریه و مراحل تطور آن به شکل مختصر تبیین شود. تکامل، معادل واژه «evolution» است که برای نظریه «تحول انواع» داروین مصطلح شده است. تکامل، بروز تغییراتی در خصوصیات قابل انتقال جمعیت‌های بیولوژیکی در طول نسل‌های متوالی است (see: Hall, 2008: 4). داروین تکامل را به صورت خلاصه چنین معرفی می‌کند:

«از آنجاکه افراد تولدیافته، بیش از تعدادی‌اند که می‌توانند زنده بمانند، در هر مورد، نزاعی بر سر حیات شکل می‌گیرد و مزیت‌ها باعث خواهند شد افراد یا انواع واجد این امتیازها شانس بیشتری برای بقا داشته باشند؛ من بقای افرادی که ویژگی‌های مثبت دارند و نابودی آنهایی را که از صفات مضر دارند، انتخاب طبیعی می‌نامم» (Darwin, 2009: 63).

نظریه تکامل انواع، نقطه مقابل دیدگاه «ثبات انواع» است؛ در نظریه ثبات انواع معتقدند که انواع موجودات از ابتدای شکل‌گیری هریک، همان نوع خاص بوده‌اند و پس از این نیز همان هویت واحد خود را حفظ خواهند کرد. نظریه تکامل بر چهار

اساس کلیت بدن و صفات به وجود می‌آید. تأکید بر سطح ژن بدین معنی است که تغییرات ژنوم موجودات، منجر به تغییرات در صفات آنها می‌شود (Noble, 2011: 1008).

۲-۱. سنتز تکاملی مدرن؛^۲ آغاز دوره جدیدی از تکامل باوری

این نگاه به تکامل، در واقع توسعهٔ نئوداروینیسم بود که نخستین بار توسط هاکسلی^۳ در سال ۱۹۴۲ و در کتاب او با عنوان «*Evolution: the Modern Synthesis*» به کار برده شد. نظریهٔ تکامل ترکیبی مدرن، مفهوم تکامل داروینی را با ژنتیک «مندل» ادغام می‌کند و در نتیجه، نظریه‌ای یکپارچه از تکامل ارائه می‌نماید که در سیر پیشرفتی طی چندین سال، توسط عده‌ای از زیست‌شناسان تکاملی مانند میر^۴، فیشر^۵، دوبزنسکی^۶ و ... مطرح گردید. سنتز تکاملی مدرن، رویکردی است که در بررسی تنوع زیستی تکاملی شامل رویکردهای مختلفی از جمله ژنتیک، بیوشیمی،

اصل اساسی «تغییرات تصادفی»، «تنازع بقا»، «انتخاب طبیعی» و «بقای اصلح» استوار است (داروین، ۱۳۵۱: ۱۰۶).

۱-۱. نئوداروینیسم؛ بسط و بهبود تکامل داروینی

نئوداروینیسم یکی از مهم‌ترین تلاش‌ها برای بسط نظریهٔ تکامل است که در قرن نوزدهم ارائه شد؛ نئوداروینیسم نقشی مهم در بالا رفتن دقت این نظریهٔ تکامل داروینی داشت. این مرحله را می‌توان به «ویزمن»^۱، جانورشناس آلمانی نسبت داد که شواهدی تجربی علیه نظریهٔ «وراثت لامارکی» ارائه و این مسأله را تثبیت کرد که باز تولید جنسی در هر نسل، جمعیتی جدید و متغیر از افراد ایجاد می‌کند و سپس انتخاب طبیعی بر روی این تنوع عمل کرده و مسیر تغییر تکاملی را تعیین می‌نماید. در مرحلهٔ داروینیسم، تنوع زیستی به‌عنوان پاسخی به شرایط محیطی توضیح داده می‌شود اما در نئوداروینیسم عواملی مانند پروتئین‌ها، ژنوم و نیز تغییرات آنها نقش بسیار مهمی در تنوع زیستی دارند. بنابراین یکی از تفاوت‌های نظریهٔ نئوداروینیسم با داروینیسم، تأکید بر سطح ژن است؛ در حالی که در دیدگاه داروین، تکامل بر

4. Mayr
5. Fisher
6. Dobzhansky

1. A. Weismann
2. evolution Modern Synthesis
3. Huxley

آمده باشند. داروین به سؤال مذکور اینگونه پاسخ می‌دهد که این موجودات به صورت تدریجی از آغازهای بسیار ساده و با تغییرهای بسیار کوچک نضج می‌گیرند. این تغییرها به قدری کوچک هستند که احتمال دارد با شانس به وجود آمده باشند، اما انباشت و تراکم تصادفی این تغییرها بعید به نظر می‌رسد. وقتی پیچیدگی نسخه نهایی را با سادگی نقطه آغازین در نظر می‌گیریم، می‌بینیم مبنای فرایند انباشت جهش‌ها، چیزی غیر از شانس و تصادف است. فرایند تراکم جهش‌ها با چیزی غیر از شانس و بقای اتفاقی هدایت می‌شود. این انتخاب جمعی، فرایندی کاملاً غیرتصادفی است» (Dawkins, 1986: 43).

در سنتز تکاملی مدرن، جهش‌های کوچک تصادفی هستند؛ اما در مراحل بعدی در غربال انتخاب طبیعی که ذاتاً غیرتصادفی است، الک شده و تنها جهش‌های مفیدی که در راستای زندگی فرد با محیط هستند، باقی مانده و به نسل‌های پسین منتقل و باقی جهش‌ها حذف می‌شوند و در طول چندین نسل، تنوع زیستی عظیمی را در انواع ایجاد می‌کنند. از این رو تنوع زیستی و تکامل

فیزیولوژی و رفتارشناسی است. کاتچرا^۱ و نیکلاس^۲ نیز در مقاله خود بدین نکته اشاره کرده‌اند که دو اصطلاح «نئوداروینیسیم» و «سنتز تکاملی مدرن» نباید با یکدیگر اشتباه گرفته شوند (Niklas; see: Kutschera, 2004: 260).

یکی از پیشرفت‌های این نظریه نسبت به نئوداروینیسیم، توضیح و اثبات جهش است. جهش‌ها در واقع تغییراتی ناگهانی هستند که در ژن‌ها ایجاد شده و باعث تغییر در ویژگی‌ها و صفات ارگانسیم موجودات می‌گردند. در این نظریه تکاملی، جهش‌هایی که هم‌راستا با محیط هستند یا به عبارت دیگر برای زندگی و بقای او در محیط مفیدند، توسط انتخاب طبیعی غربال می‌شوند. این جهش‌های کوچک، به تدریج انباشته و در مدت طولانی موجب ایجاد تنوع در یک جمعیت می‌شوند.

ریچارد داوکینز را باید از طرفداران نئوداروینیسیم و سنتز تکاملی مدرن به شمار آورد؛ وی در این باره می‌نویسد:

«ما معمولاً از مشاهدات خود نتیجه می‌گیریم که موجودات زنده بسیار نامحتمل و زیباتر از آن هستند که با شانس به وجود

محیط باقی می‌ماند و توانایی خود را به نسل بعد منتقل می‌کند. حال که چنین تکامل کوچکی امکان‌پذیر است، پس این امکان وجود دارد که بگوییم طی فرایند چند میلیون ساله، هریک از جهش‌های کوچک بر روی هم انباشت شده و پیچیدگی‌های بزرگ کنونی را رقم بزنند.

بنابراین از آنجا که ما به این جهش‌ها به یکباره نظر می‌افکنیم، امکان تحقق تصادفی آنها بعید می‌نماید؛ ولی اگر به این توجه کنیم که این فرایند، به صورت دفعی نبوده بلکه حاصل جهش‌های تصادفی ژنتیکی ساده‌تر است، استبعادمان کمتر خواهد شد. داو کینز در این زمینه می‌نویسد:

«در انتخاب تک‌مرحله‌ای فقط یک‌بار دسته‌بندی صورت می‌گیرد، ولی در انتخاب انباشتی، این روند تکرار می‌شود؛ به طوری که آنچه حاصل یک‌بار غربال است، بار دیگر غربال می‌شود و این چرخه همچنان ادامه می‌یابد ... اگر فرایند روبه‌رشد تکاملی بر مبنای انتخاب تک‌مرحله‌ای بنا شود قطعاً به نتیجه‌ای نخواهد رسید، اما اگر شرایط برای انتخاب انباشتی طبیعت توسط نیروهای کور و ناآگاه فراهم شود، می‌تواند این نظم شگفت‌انگیز را حاصل نماید؛ از قضا همین روند در سیاره ما رخ داده است» (Dawkins, 1976: 49).

به نظر او:

«این فرایند که به وسیله نیروهای کور و بی‌هدف طبیعت به وجود آمده است، نتایج شگفت‌انگیزی در پی خواهد داشت که با دستاوردهای حاصل از هوش خلاق، شباهت بسیاری دارد؛ البته ما هم این تغییرات تدریجی را تجربه کرده‌ایم؛

حیوانات در سنتز مدرن از ترکیب جهش‌های ناچیز تصادفی به همراه فرایند انتخاب طبیعی که غیر تصادفی است ایجاد می‌شود.

داو کینز انتخاب طبیعی را تنها شاه کلید گشاینده راز هستی و حیات در عالم هستی قلمداد می‌کند که به زعم وی خط بطلانی بر اعتقاد به خدا می‌کشد و در نتیجه گونه‌های مختلف موجودات از طراحی هوشمندی نشأت نگرفته است، بلکه همه تبیین‌های شکل‌گیری هستی را به انتخاب طبیعی تحویل می‌کند و ارجاع می‌دهد (داو کینز، ۲۰۰۶: ۲۳).

از نظر گاه داو کینز تا زمان دیوید هیوم، دانشمندانی چون او تنها با رد ادله وجود خداوند، وارد وادی شکاکیت می‌شدند و راهی برای برون‌رفت از آن نمی‌یافتند؛ اما با طرح نظریه تکامل داروین می‌توان با قاطعیت ضمن رد تصادف و خلقت، به فرض سوم یعنی انتخاب طبیعی باور تام یافت (see: Dawkins, 1996: 6).

به طور خلاصه از دیدگاه ریچارد داو کینز از آنجا که تحقق جهش‌های کوچک به طور تصادفی و در راستای پیشرفت یک موجود، ممکن است، می‌توان گفت آن موجود جهش یافته، به دلیل سازگاری بیشتر با

می‌دهند. از این رو ورود بی‌دلیل این عناصر و قوانین در هستی، در قیاس با فرضی که توسط ذهنی کیهانی و عقلی متعالی طراحی شده باشند، محتمل‌تر (و از تبیینی ساده‌تر برخوردار) است» (Dawkins, 1996: 141).

با قطع نظر از اشکالات اساسی استدلال انباشتی داو کینز (که نگارندگان این تحقیق در پژوهش مفصل و مستقلی به نقد استدلال انباشتی داو کینز پرداخته است) این نظریه‌های او و پیروانش در واقع نشأت گرفته از یک سلسله کاستی‌ها در مبادی تصویری و تصدیقی ایشان و همچنین تلقی‌ها و انگاره‌های نادرست آنهاست که در تحقیق پیش رو بر این بُعد مبنایی ملحدین معاصر، نظر نقادانه می‌شود.

۲. انگاره نادرست داو کینز از خدا؛ مهم‌ترین دلیل اشتباهات اساسی وی

در واقع دیدگاه‌های الحادی داو کینز معلول پیش‌فرض‌ها و انگاره‌های ناواقع‌نمایی است که به خاطر عوامل متعددی در وی شکل گرفته و سبب ارائه نظریات غیرمنطقی و اشتباه از سوی او و همفکرانش گردیده است که در ادامه به تبیین و نقد این انگاره‌ها پرداخته می‌شود.

۲-۱. چیستی و نقش انگاره

تغییرات و رشد ما از کودکی تا بزرگسالی بسیار آهسته تحقق می‌یابند، به طوری که وضع امروز ما با شرایط روز یا سال قبل تفاوت زیادی ندارد؛ اما اگر به ۱۸۵ میلیون سال قبل برگردیم، با نخستین اجدادمان یعنی ماهیان مواجه خواهیم شد» (Dawkins, 2011: 39-41).

همچنین وی در استدلال سادگی^۱ خود معتقد است: سازوکارهای پیچیده‌ای (مانند ماشین تکثیر دی‌ان‌ای و پروتئین) در عالم طبیعت وجود دارند که کاملاً نظام‌مند هستند؛ و اینها را پیچیدگی‌های نظام‌مند^۲ می‌نامد. از نگاه او اگر برای تبیین این سازوکارها وجود خدای ناظم را در نظر بگیریم، در واقع تبیینی صورت نگرفته است، زیرا این خدای مفروض حداقل باید به اندازه خود آن سازوکار، پیچیده باشد و در نتیجه نیازمند تبیین خواهد بود. بنابراین هیچ کاری را پیش نبرده‌ایم، چرا که «آن نقطه‌ی اساسی که نیازمند تبیین و توضیح است، پیچیدگی نظام‌مند است»؛ و بنابر فرض در تبیین الهی، هیچ توضیحی برای آن اقامه نشده است (see: Dawkins, 1996: 316). وی در کتاب ساعت‌ساز نابینا می‌نویسد:

«هیچ پاسخی به این سؤالات غایی (پیرامون طرح و برنامه‌ریزی و هدفمندی جهان) وجود ندارد، ولی می‌توان گفت عناصر و قوانین بنیادین (و اینکه بدون هیچ دلیل خاصی تحقق یافته‌اند) تبیین ساده‌تری را پیش روی ما قرار

انگاره، صورت ذهنی است که می‌تواند به-تدریج فریه و برجسته شده، جانشین موضوع واقعی گردد و به سبب تغییر نگرش، چارچوب کلی افکار و تعامل در مورد آن موضوع را تعیین کند و از طریق منطق رجحان، در تصمیم‌گیری شخص تأثیر گذارد. نظام نگرش فرد شامل دو فرایند گزینش و پردازش اطلاعات است و انگاره و خیال می‌تواند در هر دو تأثیر جدی بگذارد. از سوی دیگر تلقی کم‌وبیش پایدار ذهنی از خدا نقش مهمی در رابطه فرد با پروردگارش دارد. انگاره، یکی از عوامل تأثیرگذار در توضیح رابطه خدا با «جهان و انسان» است. انگاره‌هایی چون «رخنه‌پوش جهل‌ها» یا «معمار بازنشسته»، نوعی از جهان‌بینی را در پی دارد و انگاره برگرفته از «توحید ربوبی»، جهان‌بینی الهی دیگری را پیش روی انسان می‌نهد؛ به عنوان مثال وقتی دلایل راسل در «چرا مسیحی نیستم» بررسی شود، موضع خداگريزانه او، نه مدلل که معلل یافته می‌شود و تأثیر انگاره‌های سست از خدا همانند «بنا انگاری» را در پشت این انکار رصد می‌کنیم (قراملکی، ۱۳۹۵: ۱۶۳). مرتضی مطهری نیز با هوشیاری، نقش

احساس، گفتار، رفتار و موضع‌گیری انسان عللی دارد؛ یک عامل بسیار مهم اما مورد غفلت، «انگاره» است که قلمرو تأثیر آن، تمام ابعاد زندگی بشری است. در بُن بسیاری از رفتارهای موجه یا به‌ظاهر موجه ما، انگاره‌هایی نهفته است که بینش ما به اشیا را تغییر می‌دهند و نقشی اساسی در اعمالمان دارند.

روان‌شناسی امروز دیگر بدین نتیجه رسیده که پیش‌انگاره‌ها، بنیان‌گذار اصلی چارچوب‌هایی هستند که انسان در آن زندگی می‌کند. فعل و انفعالات انسانی در چارچوبی از آگاهی‌های مأنوس در موقعیت‌های متفاوت صورت می‌گیرد؛ این «آگاهی‌اشنا» و یا «سابقه قبلی» که معمولاً ناخودآگاه است، انگاره نامیده می‌شود. این پیش‌فرض‌های ذهنی که بسیار نامحسوس و پنهان هستند^۱ تأثیر مستقیم و شگرفی بر قضاوت‌ها و افعال ما دارند (ر.ک: کرمانی، ۱۳۸۹). انگاره‌ها از طریق تعامل بین «دانش سازمان‌یافته قبلی» و «اطلاعات فعلی» موجب این تأثیر می‌شوند. بنابراین می‌توان انگاره را به «صورت ذهنی پیشینی قدرتمند و دارای تأثیر ناخودآگاه از یک شیء» تعریف کرد.

۱. البته آگاهی به آنها نیاز به هوشیاری و توجه بسیار دارد.

است؛ درحالی که اندیشمندان و فلاسفه الهی تصریح کرده‌اند که خداوند نه مرکب از اجزا که بسیط و بی‌نهایت است؛ خدا از ماده و عوارض آن مبرا بوده و غیرمادی است و مدبر عالم ماده با همه ویژگی‌ها و نظام‌های آن است.

در ادامه به برخی از مهم‌ترین کاستی‌های مبادی فلسفی و انگاره‌های اشتباه داو کینز اشاره می‌شود:

۲-۲-۱. عدم تفکیک مرز میان نگاه تجربی و فلسفی در خداشناسی

در نگاه دانشمندانی که در مهد تجربه‌گرایی رشد یافته‌اند، علم تجربی از دایره حد اکثری برخوردار بوده و حتی مفاهیم فلسفی نیز بایستی با چارچوب‌های علم تجربی، معنا و داوری شوند.^۱ یکی از اندیشمندان غربی در

باید توجه داشت که بخش قابل توجهی از مسیر بسیاری از پیشرفت‌های مادی و تکنولوژیک غرب نیز توسط دانشمندان مسلمان طی شده است؛ ولی غرب ناصداق، با اینکه نقش مهمی در این پیشرفت‌های مادی داشت، همه را به نام خود تمام کرده است.

لکن تمدن مادی غرب که بعد از رنسانس قدرت گرفت، کاملاً تهی از این اصول و مبانی بوده و اساساً از توجه به چنین ابعادی منفک است و مبنای خود را بر اصالت ماده و لذت گذاشته و غایت‌نهایی آن در پیشرفت، تمتع و استفاده هرچه بیشتر از لذت‌های مادی است که سرمایه‌داری و

تصویرهای رایج از خدا در مغرب‌زمین را بیان می‌کند (مطهری، ۱۳۷۰، ج ۱: ۴۳۹ - ۵۸۴).

۲-۲. تحلیل نقادانه انگاره داو کینز از «خدا»

تحلیل عملکرد علمی داو کینز نشان می‌دهد که انگاره نادرست او نسبت به خداوند سبب شده تا نتایج فلسفی کاملاً اشتباه را بر استدلال‌ات غیرمنطقی خود، مترتب و تحمیل کند. مطالعه آثار داو کینز نشان می‌دهد که وی تصور و تلقی صحیحی از بسیاری از موضوعات و مفاهیم فلسفی ندارد.

او ضمن نگرشی انسان‌انگارانه نسبت به خدا چنین می‌پندارد که آنچه با نام خدا در ذهن بشر پدید آمده، خدایی مرکب از اجزای مختلف و پیچیده‌ای است که کارکردش پُر کردن رخنه‌های جهل انسان

۱. همه علوم نیازمند به مبانی و تلقی‌هایی اساسی از هستی و انسان است که اجمالاً در دوران تمدن اسلامی این مبانی از تعالیم و آموزه‌های اسلامی اخذ و اصلاح (ولو به‌طور ناقص) می‌شد و سپس علوم مختلف با توجه به مکتب و نگرش اسلامی (البته در حد ظرفیت خود) پیش می‌رفت و رشد می‌یافت. روشن است که مراد از این رشد و پیشرفت، صرفاً پیشرفت معنوی نیست بلکه علوم و فنون مختلف از علوم انسانی و تجربی مثل طب و نجوم و ریاضیات گرفته تا هنر و معماری و غیر آن که در دوره مذکور دانشمندان مسلمان بودند که خطوط این جلوه‌های تمدنی را گسترش می‌دادند، ولی این پیشرفت‌ها برآمده از نگاه توحیدی بود.

این زمینه می‌نویسد:

«استیون هاوکینگ و ریچارد داوکینز هردو اهل انگلستان و متأثر از برتراند راسل بوده‌اند و این نشان از اشراب فکری تجربه‌گرایی در نگاه این دو دارد. از سده هفدهم به این سو تجربه‌گرایی فلسفه اصلی ملل انگلیسی‌زبان است، چراکه بریتانیا یکی از کهن‌ترین فرهنگ‌های سرمایه‌داری را داراست و فلسفه مبتنی بر تجربه‌گرایی برآیند و مظهر ویژه این فرهنگ است» (نواک، ۱۳۸۴: ۹). بنابراین تبار انگلیسی این دو شخصیت تا حدی می‌تواند نشان دهد که در چه فضای علمی رشد یافته‌اند و طبیعتاً با چه مبانی فکری به مسائل الهیاتی نظر کرده‌اند؛ لیکن باید توجه داشت که از نگاه بسیاری از اندیشمندان، عقل و تجربه هردو جزو ابزارهای شناخت هستند و صرف پذیرش تجربه و کنار نهادن عقل، قابل قبول نخواهد بود. جوادی آملی در استدلال بر این مطلب می‌نویسد:

«در نگاه دقیق، حتی پذیرش تصورات حسی نیز در گرو یک استدلال پنهان عقلی است. ما زمانی می‌توانیم به آنچه حس درک می‌کند یقین پیدا کنیم که معتقد به استحاله اجتماع نقیضین باشیم. بنابراین ما برای یقین در ساده‌ترین محسوسات نیز نیازمند تکیه بر عقل هستیم» (جوادی آملی، ۱۳۷۹: ۲۵۶).

همین‌طور نتایج کلی که در علوم تجربی اخذ می‌شود مبتنی بر عقل است، چراکه از تجربه فقط علم به جزئیات حاصل می‌شود و ادراک کلیات از راه تجربه محض، غیرممکن است. حتی اعتقاد اصلی تجربه‌گرایان مبنی بر اینکه «تجربه تنها راه معرفت نسبت به هستی است» یک گزاره

کلی و انحصاری عقلانی بوده که دست تجربه از دامان آن کوتاه است. در متون دین اسلام، ضمن به رسمیت‌شناختن حس و تجربه، ادراکات عقل را بالاتر از ادراکات حسی می‌دانند. امیرالمومنین علی علیه‌السلام می‌فرماید:

«لَيْسَتْ الرَّوْيَةُ كَالْمُعَايَنَةِ مَعَ الْإِبْصَارِ فَقَدْ تَكْذَبُ الْعُيُونُ أَهْلَهَا وَ لَا يَغُشُّ الْعَقْلُ مَنِ اسْتَنْصَحَهُ: اندیشیدن همانند دیدن نیست، زیرا گاهی چشم‌ها دروغ می‌نمایاند، اما کسی که از عقل نصیحت خواهد به او خیانت نمی‌کند» (نهج البلاغه، حکمت ۲۸۱).

چشم انسان گاهی با وجود سلامت کارکردش، دچار خطا می‌شود؛ مثل اینکه سراب را به شکل آب می‌بیند، درحالی که اگر عقل کارکرد منطقی خودش را داشته باشد، هرگز خطا نمی‌کند؛ بنابراین نه تنها عقل در شناخت و معرفت هستی معتبر و ضروری است، بلکه از تجربه، موثوق‌تر است؛ البته به شرطی که قواعد عقلانی و منطقی در تفکر رعایت گردد و به عبارتی مراد این است که عقل از آن جهت که عقل است، حکمی را صادر نماید.

ریچارد داوکینز نیز به تبع تجربه‌گرایان،

بالای خودکشی از نتایج و آثار منطقی و طبیعی چنین نگرشی است.

توزیع ناعادلانه ثروت به‌خاطر تمایزات فردی، فروپاشی خانواده و گرفتاری در منجلاب استعمار و برده‌داری، فساد و فحشا، بحران معنوی و پوچی‌گرایی و در نهایت آمار

اثبات قدرتی برتر به نام خداوند متعال داشته‌اند (ر.ک: مطهری، ۱۳۸۶: ۴۰). در این رویکرد، با پیشرفت علوم هرچه علل حوادث بیشتر کشف شود، نیاز به خدا کم‌رنگ‌تر می‌شود.

داوکینز در موضعی از نوشته‌هایش، متوسل به این نسبت غیرواقعی شده و انگاره خود از خدا (خدای شکاف‌ها یا خدای رخنه‌پوش) را به همه کسانی که خدا باور هستند نسبت داده، می‌نویسد:

«هرکس بخواهد به وجود خدا و خلقت عالم هستی توسط او باور داشته باشد، درواقع به خدای رخنه‌پوش و الهیات شکاف روی آورده است. الهیاتی که به دلیل کمترشدن حفره‌ها و شکاف‌ها (با پیشرفت علوم تجربی)، هر روز کوچک‌تر می‌شود. بنابراین، طرفداری از نظریه طراحی هوشمند، نمونه‌ای خاص از نتیجه‌گیری بر پایه جهل کنونی بشریت است که از منطبق غلط توسل به شکاف‌ها برای اثبات وجود خدا استفاده می‌کند» (Dawkins, 2006: 115).

روشن است که چنین نسبتی به همه خداباوران هرگز صحیح نیست و چنین مبنایی در خداشناسی از اساس اشتباه و نادرست بوده و بر دیدگاه خداباورانی که ضمن پذیرش علل مادی پدیده‌ها، دلایل قطعی دیگری برای وجود خدا اقامه می‌نمایند، اشکالی متوجه نمی‌کند. برای نمونه، مک گرث الهیات شکاف را رویکردی سطحی و

نگاه تخصصی فلسفی و عقلانی را کنار گذاشته و با تلقی مادی‌گرایانه به بحث و بررسی خدا می‌پردازد. وی به صراحت بحث وجود یا عدم خدا را یک مسأله علمی می‌داند (see: Dawkins, 2006: 71). بنابراین یکی از زمینه‌های اصلی در گرایش‌های الحادی او همین اشتباه اساسی است که با ابزار مادی (تجربه) به قضاوت پیرامون وجود فرامادی (خداوند) می‌پردازد و روشن است چنین روشی از اساس غلط بوده و می‌تواند نتایج اشتباه و غیرمنطقی چون الحاد را به بار آورد.

«مک گرث» معتقد است که علم باید نقش کمکی و «خادمانه» در الهیات داشته باشد، نه نقش آمرانه؛ یعنی علم باید در خدمت اهداف الهیاتی باشد، نه اینکه خود به صورت مستقل به تعیین حدود و قلمرو الهیات دست بزند (ر.ک: قلی‌پور، ۱۴۰۱: ۸۸).

۲-۲-۲. الهیات منفی

سخنان داوکینز به وضوح نشان می‌دهد که انگاره مبنایی وی در خداشناسی، الهیات منفی و شکاف است. خداشناسی منفی، رویکرد اشتباهی است که برخی از خداباوران مرتکب شده‌اند که بر مبنای آن، دلیل وجود خدا را مجهولات بشر و مسائل تجربی و غیرتجربی حل نشده مثل خسوف و کسوف می‌دانستند و از این طریق سعی در

مثابه یک ویروس ذهنی، تمام فایده‌های دیگر را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد» (داو کینز، ۱۳۹۰: ۹۷).

نقد: (۱) نظریه داروین هنوز نارسایی‌های زیادی دارد که خود داو کینز به آن معتقد است و گذر زمان و پیشرفت علوم را برای حل آن لازم می‌داند؛ در ضمن، ادعای او مبنی بر اینکه «نظریه داروین، پاسخ‌های مناسبی به پرسش‌های بنیادین بشر ارائه داد» نیز از لحاظ منطقی و فلسفی اشتباه است؛ چراکه بر فرض اثبات کامل نظریه تکامل و حل تمام نارسایی‌های آن، در نهایت یک تبیین تجربی از سیر شکل‌گیری جهان هستی ارائه کرده و همچنان به سؤالات فلسفی و بنیادین بشر مثل وجود مبدأ هوشمند و متعال یا غایت‌مندی عالم، نفیاً و اثباتاً پاسخی نمی‌دهد. بنابراین قابل قبول نیست که نظریه تکامل به تنهایی تمامی مسائل بشر را حل کرده باشد.

(۲) همان‌طور که گفته شد این سخن مبتنی بر انگاره نادرست وی از خداوند متعال یعنی «رخنه‌پوش جهل‌ها» است؛ چنین سخنانی، نقدی بر کسانی که از اساس این مبنا را نادرست می‌دانند، وارد نمی‌کند.

۲-۲-۳. عدم درک صحیح از مجردات

یکی از مشکلات مبنایی کسانی چون

نابخر دانه نسبت به شناخت خدا می‌داند که در قرن بیستم کنار گذاشته شده است (McGrath, 2007: 31).

مطهری نیز در این زمینه چنین می‌نگارد:

«چنین نیست که خداوند فقط علت پدیده‌های نامعلوم و مشخص نشده باشد، چراکه علل طبیعی و عوامل غیرمادی یک پدیده، در طول یکدیگر قرار دارند و هرکدام نقش متفاوتی در پیدایش آن دارند» (مطهری، ۱۳۸۴: ۴۰).

به بیان دیگر، ریشه مراجعه به خدا، عدم اطلاع از علل حوادث نیست بلکه از روی شناخت و گرایش فطری، ادله متقن عقلانی و همچنین نظم حیرت‌انگیز عالم هستی بوده است که آن دلایل همچنان محکم و پابرجا هستند. قاعده کلی این است که خداوند متعال از طریق علل مادی و اسباب طبیعی، عالم طبیعت را تدبیر و اداره می‌کند و به همین خاطر کشف علل طبیعی یک حادثه، منافاتی با وجود علت غیرمادی ندارد.

داو کینز در جای دیگری می‌نویسد:

«پوشه‌ای به نام خدا وجود داشت که ذهن بشر طی قرون متمادی آن را ساخته است و هرچه را که نمی‌توانسته پاسخ مناسبی برای آن بیابد، درون آن پوشه جای می‌داده؛ لکن با پیشرفت علوم، بشر به تبیین تعداد زیادی از این مسائل دست یافت که به همان میزان، پوشه ذهنی مذکور، خالی‌تر می‌شد. این روند ادامه یافت تا اینکه نظریه تکامل توسط داروین کشف شد که همه مسائل بشر حل گردید؛ این نظریه پاسخ‌های مناسبی به پرسش‌های بنیادین بشر ارائه داد و در نتیجه، پوشه خدا به کلی خالی شد؛ اما این پوشه خالی همچنان در ذهن بسیاری از مردم باقی مانده و به

داو کینز، عدم درک و قبول مجردات فرامادی است که البته نتیجه تجربه‌گرایی چنین افرادی است. داو کینز در استدلال سادگی خود وجود خدا و فراماده را پیچیده تلقی می‌کند و از سوی دیگر در تعریف پیچیدگی، از ترکیب اجزای نام‌می‌برد؛ یعنی او فراماده را نوعی پیچیدگی مادی قلمداد می‌کند! روشن است در چنین دیدگاهی تصور صحیحی از مجردات و بساطت موجودات آن عالم صورت نگرفته است.

در جای‌جای سخنان و استدلالات داو کینز می‌توان رد پای خداشناسی انسان‌انگارانه او را رصد کرد؛ حتی وی در جایی به این مضمون تصریح می‌کند:

«خدا، خدای شخص‌واری است که در جهان یا ورای جهان سکونت دارد» (Dawkins, 2006: 38).

او در پاسخ به سخنان «سویین برن» که تمام حقایق جهان را به دست خداوند می‌داند، با تعجب می‌گوید:

«به خواست خداست که الکترون‌ها و ذرات مس همواره و قرن به قرن، یکسان رفتار می‌کنند؛ چون دست خدا همواره همراه تک‌تک ذرات است و آنها را از افراط و تفریط و انحراف بازمی‌دارد» (Dawkins, 2006: 148).

این سخن ناشی از عدم درک صحیح از احاطه وجود مجرد بر وجود مادی است. بساطت، بی‌حدی و قهاریت ذات اقدس الهی

منشأ پیدایش و کمال‌یافتگی موجودات عالم و احاطه وجودی بر آنها گردیده است. احاطه وجودی خداوند متعال بر افعال خود، علم، قدرت و سایر اوصاف الهی را به روشنی تبیین می‌نماید. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «... وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطًا / و خدا به همه چیز احاطه دارد» (نساء/۱۲۶).

اگر بخواهیم برای درک بیشتر این مطلب از معرفت نفس استفاده کنیم باید گفت: نفس ما بر افعال خود، احاطه وجودی دارد؛ برای مثال، دنیایی خیالی و ذهنی که نفس یک رمان‌نویس با جزئیات مختلف، آن را طراحی کرده است، فعل نفس محسوب می‌شود و نفس رمان‌نویس به این دنیای خیالی احاطه وجودی کامل دارد؛ یعنی هم به تمام ابعاد و جزئیات آن، علم دارد و هم نسبت به آن دنیای ذهنی، قدرت کامل دارد؛ زیرا وجود تک‌تک اجزای آن عالم ذهنی، وابسته به نفس رمان‌نویس است و او به اختیار خود می‌تواند هر جزء را حذف، یا جزء جدیدی را اضافه کند. بنابراین برای درک بهتر لازم است داو کینز در تسلط و احاطه‌ای که ذهن یا مغز بر تک‌تک اجزا و عصب‌های بدن دارد بیشتر تأمل کند تا استبعادش برطرف شود.

به تفصیل و ترکیب بیشتری خواهد داشت؛ زیرا بساطت ملازم با غنا و سعه وجودی بیشتر است. این در حالی است که از حیث معرفت‌شناختی امر به عکس است، یعنی هرچه مرتبه وجودی برتر باشد، شناخت و معرفت نسبت به آن دشوارتر می‌گردد، تا برسد به ذات اقدس الهی که به دلیل شدت اطلاق و لاحدی وجودش، امکان معرفت به حقیقت و کنه ذات او وجود ندارد.

بنابراین او اصل موضوع را به درستی تصور نکرده و به مقصد دیگری تاخته است که مورد ادعای متألهان نیست.

۲-۲-۴. عدم درک صحیح از واجب‌الوجود

یکی دیگر از نارسایی‌های فلسفی که در مبانی فکری امثال داو کینز به چشم می‌خورد، عدم تلقی درست از واجب‌الوجود و بساطت و کمال محض بودن آن ذات متعالی است. از آنجا که این گروه نتوانسته‌اند درک صحیحی از بساطت و ذاتیت داشته باشند، از فهم ذاتی بودن وجود برای مبدأ متعال و عینیت وجود با ذات خداوند سبحان بازمانده‌اند و به همین خاطر بی‌نیازی واجب‌الوجود از علت را نیز نامحتمل می‌دانند. این در حالی است که علت نیازمندی به

داو کینز در پاسخ به «فرد هویل»^۱ که برای رد نظریه تکامل تصادفی گفته بود: «پدید آمدن جهان با تصادف، مانند این است که تصور کنیم یک هواپیمای بوئینگ ۷۴۷ در انبار آهن، خودبه‌خود به وجود آمده است»، چنین می‌نگارد:

«طبق ادعای مذکور، امور پیچیده نمی‌توانند حاصل تصادف باشند، پس خداوند که خالق و مبین همه پیچیدگی‌هاست، باید خودش پیچیده‌تر از مخلوقاتش باشد که توجیه چنین موجود پیچیده‌ای بسیار بعید است. در واقع بوئینگ ۷۴۷ (در کلام هویل) خود خداست» (داو کینز، ۱۳۹۰: ۹۲).

این در حالی است که حتی اگر خداوند، پیچیده تلقی شود باز هم پیچیدگی او یک پیچیدگی مادی، انسان که در هواپیمای بوئینگ ۷۴۷ مشاهده می‌شود، نیست.

مجموعه عبارات داو کینز نشان می‌دهد که وی فقط پیچیدگی مادی را مورد نقد قرار می‌دهد و در مورد نفی خداوندی که کمال مطلق و بسیط است، استدلالی ارائه نمی‌نماید. به بیان دیگر، در استدلال سادگی داو کینز خلط میان ساحت هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی صورت گرفته است؛ یعنی از لحاظ هستی‌شناختی هرچه یک وجود متعالی تر باشد بسیط تر خواهد بود و هرچه از مرتبه پایین تری در هستی برخوردار باشد، رو

خواهد بود. در آموزه‌های اسلام هم به عدم امکان درک کنه و حقیقت ذات خداوند متعال تصریح شده است (چراکه علم به حقیقت شیء یعنی احاطه وجودی و گنجایش ظرف باید بیشتر از مطروف باشد) و هم به بدیهی و روشن بودن اصل وجود خداوند متعال (خسروپناه، ۱۳۹۸: ۱۳).

امام حسین (ع) در دعای عرفه می‌فرماید:

«آیا برای غیر تو ظهوری هست که برای تو نیست تا آشکارکننده تو باشد؟ تو کی غایب بوده‌ای تا دلیل و راهنما نیاز داشته باشی و بر تو دلالت کند؛ و چه زمانی دور بوده‌ای تا آثار و نشانه‌ها ما را به تو برسانند» (قمی، ۱۳۱۹: ۵۵۱).

در فلسفه صدرایی نیز نسبت به اصل حقیقت وجود، چنین دیدگاهی مشاهده می‌شود؛ صدرالمتهلین می‌نویسد:

«إنبئة الوجود اجلی الاشياء حضورا و كشافا، و ماهیته اخفاها تصورا و اکتناها» (ملاصدرا، ۱۳۶۳: ۶)؛

یعنی تحقق داشتن وجود و هستی، از جهت بدهت و حضور در عالم واقع و از حیث ظهور و روشنی، از روشن‌ترین حقایق است (زیرا وجود، عین حضور و ظهور است)؛ در عین حال تصور ماهیت و حقیقت وجود و کنه ذات وجود، از پنهان‌ترین حقایق است. بنابراین اصل هستی خداوند متعال امری است و حقیقت و کنه ذات خداوند امری دیگر است و نباید میان آن دو خلط کرد. سایر تلقی‌های نادرست فلسفی از مسائلی چون «عدم»، «زمان»، «علیت» و جز

خالق و علت را باید در ذات اشیا و نیازمندی ذاتی آنها به وجوددهنده جست‌وجو کرد؛ زیرا هرچه غیر از خداست، به سبب عدم ذاتیت وجود و هستی با آنها، برای تحقق داشتن نیازمند هستی‌بخش هستند؛ ولی مبدأ متعال از این نیازمندی‌ها مبرا است؛ چراکه ثبوت ذاتیات هر موجودی برای آن موجود، نیازمند علت نیست: «الذاتی لا یُعَلَّل» (برای مطالعه بیشتر پیرامون قاعده، ر.ک: ابراهیمی دینانی، ۱۳۸۰، ج ۱: ۲۰۹-۲۱۳).

ذات اقدس الهی که با بساطت مطلق خود ضمن حفظ تمایز، همه هستی را در بر گرفته است، از پیچیدگی و ترکیب مدنظر داو کینز مبرا است؛ خداوند متعال فراتر از قید و بندهایی چون ماده، زمان و مکان است و در نتیجه، ترکیب از اجزای مادی (و غیرمادی) از اساس در ذات اقدس او راه ندارد.

۲-۲-۵. خلط میان چیستی و هستی

خسروپناه مطلب دقیق دیگری را بر کاستی‌های فلسفه الحادی داو کینز در تلقی صحیح از واجب متعال می‌افزاید:

«داو کینز میان هستی و چیستی یک شیء خلط کرده است. وی برای پذیرش وجود خدا، توقع توجیه حقیقت او را دارد، درحالی‌که اثبات این دو مسأله در گرو یکدیگر نیست. اگر برهان عقلی بر وجود چیزی دلالت قطعی کرد ولو ما درکی از حقیقت آن نداشته باشیم اما اصل وجود آن غیرقابل انکار

صحت نظریه خود می‌داند. وی در جایی به‌صراحت اینگونه استدلال می‌کند که بر فرضیه «تصادفی و بی‌هدف بودن تکامل طبیعی» هیچ نقد غیرقابل پاسخی نداریم، بنابراین این فرضیه، صحیح خواهد بود (see: Plantinga, 2007: 3).

ب: بدون بررسی مانعیت جمع و خلوص میان دو دیدگاه تکامل و طراحی هوشمند، نظریه تکامل را دلیلی بر بطلان نظریه طراحی هوشمند برمی‌شمرد؛ به‌عنوان نمونه او می‌نویسد: «انتخاب طبیعی ناآگاه و نابیناست، این فرایند خودکار که توسط داروین کشف گردید، نه هدفی دارد و نه درکی برای طرح‌ریزی؛ نه می‌تواند ببیند و نه پیش‌بینی کند. ساعت‌ساز در طبیعت، تنها نیروهای کور و بی‌هدف فیزیکی هستند، اگرچه ترتیب و نظم آنها شکل خاصی به آنها داده است» (Dawkins, 1996: 5).

البته تبیین نبود جمع میان تکامل و خدا‌باوری نیازمند بحث مستقلی است که از ظرفیت این جستار خارج است. نگارنده این جستار در پژوهش مستقلی به اثبات این مسأله پرداخته است (ر.ک: رساله دکتری بررسی استدلال انباشتی داوکینز بر خدا‌نا‌باوری و تحلیل مقتضای آن نسبت به خدا‌باوری).

پ: در سرتاسر استدلال‌های داوکینز، مغالطه خلط میان تبیین «چگونگی» و «چرایی» دیده می‌شود؛ یعنی تبیین انباشتی

آن که زمینه‌ساز خطاهای فکری بزرگی چون الحاد شده است که با توجه به محدودیت تحقیق، به بیان موارد فوق اکتفا می‌شود.

۳. تحلیل منطقی روش فکری داوکینز

خلاً معرفتی و نقطه‌ضعف مهمی که در آثار داوکینز به‌روشنی مشاهده می‌شود، عدم توجه به تمایز میان حیطه‌ها، روش‌ها و ابزارهای لازم برای هر یک از علوم است. ایشان چنین انگاشته‌اند که به‌صرف تخصص در علوم تجربی می‌توان در همه مسائل مطرح‌شده در علوم مختلف، اظهارنظر صائب و صحیح داشت. در نتیجه، داوکینز نتایج منطقی و فلسفی خارج از حیطه تخصصی خود (آن‌هم بدون استفاده از ابزار منطقی لازم در استدلالات فلسفی) را از نظریه تکامل اخذ کرده و نظریه‌هایی را ابراز کرده است که برای فرد متخصص در علوم منطقی و فلسفی، غیرقابل قبول است.

به‌طور کلی فقدان تفکر قویم منطقی و عقلانی، در جای‌جای استدلالات داوکینز به‌چشم می‌خورد. در ادامه به چند مصداق از چنین شیوه و عملکردی با ذکر مثال از آثار وی اشاره می‌شود:

الف: چیزی را که صلاحیت علیت ندارد، علت تامه قلمداد می‌کند؛ مثلاً نبود نقد قابل قبول بر مدعایش را دلیلی بر

خداباوران نیست؛ به عنوان مثال استدلال سادگی داو کینز، ناظر به خدایی است که مرکب از اجزای پیچیده مادی است، نه خدای ادیان که از تجرد و بساطت برخوردار است. پلنتینگا^۱ در این رابطه چنین می گوید:

«مطابق تعریفی که داو کینز از «پیچیدگی» در کتاب *ساعت ساز نابینا* بیان کرده است، شیء پیچیده را موجودی قلمداد می کند که از اجزای مختلفی ترکیب یافته است، ولی باید توجه داشت که خدا وجودی روحانی بوده و به هیچ وجه مادی نیست؛ به همین دلیل، هیچ جزئی ندارد تا بگوییم وجود آن بعید و پیچیده باشد» (Plantinga, 2007: 20).

ج: با توجه به اینکه استدلال های داو کینز طبق ادعای خودش صرفاً یک تبیین محتمل تر از هستی و تنوع آن ارائه می دهد (Dawkins, 1996: 141) (آن هم با توجه به دستیافت های کنونی علوم تجربی) اما با این وجود، ظاهراً مدعی ارائه استدلال بر انکار خداست و ادعای وجود خدا را پنداری تلقی می کند که چون ویروسی سایر معرفت های بشری را تحت الشعاع خود قرار داده است (برای نمونه ر. ک: داو کینز، ۱۳۹۰: ۹۷).

چ: داو کینز در بسیاری از موارد به جای استدلال بر مدعای خود، صرفاً به ارائه تمثیلاتی روی می آورد که مع الفارق هستند،

ادعایی وی از نظریه تکامل، در نهایت چگونگی عالم طبیعت را تفسیر می کند، اما وی در صدد است تا از رهگذر تفسیر چگونگی، بتواند چرایی و علت عالم طبیعت را نیز تفسیر نماید (ر. ک: داو کینز، بی تا: ۹۷) ولی روشن است که منطقاً سطح بحث چگونگی با بحث چستی متفاوت است.

ت: یکی از مغالطات اساسی و بسیار زیاد در آثار داو کینز، استفاده هوشمندانه از مصادره به مطلوب برای مدعای خود است؛ مثلاً او نظریه خلقت را دیدگاهی ضعیف می پندارد؛ چرا که با نظریه تکامل داروین در تضاد است! یا اینکه نظریه خلقت را نظریه ای اضافی و فاقد ارزش علمی می خواند؛ البته محقق با دقت نظر متوجه می شود که ادعا و دلیل وی واحد است، ولی الفاظ طوری چیده شده اند که مخاطب عامی متوجه آن نشود. به عنوان نمونه وی در بخشی از نوشته هایش چنین می نگارد:

«اگر شرایط برای انتخاب انباشتی طبیعت توسط نیروهای کور و ناآگاه فراهم شود، می تواند این نظم شگفت انگیز را حاصل نماید و از قضا همین روند در سیاره مارخ داده است» (Dawkins, 1976: 49).

ث: داو کینز در جای دیگر بر نقد چیزی استدلال کرده که اساساً مورد ادعای

آن را نامحتمل‌تر می‌داند، هیچ‌گاه چنین به‌طور جزم‌گرایانه افراطی، وجود خدا را با قاطعیت نفی نمی‌کرد.

د: او در جایی اساساً نسبت غیرواقعی به متألّهین داده و همه آنان را معتقد به «الهیات شکاف و رخنه‌پوش جهل‌ها» می‌داند (Dawkins, 2006: 115)، تا با مغالطه پهلوان‌پنبه^۱ از طریق این انتساب غیرواقعی، به‌شکل راحت‌تری بر خدا باوری بتازد.

ذ: وی از رد استدلال خدا باوران، انتظار استنتاج اثبات مدعای خود را دارد (ر.ک: داو کینز، ۲۰۰۷: ۹۰)؛ درحالی که از لحاظ منطقی تنها زمانی می‌توان از رد یک دیدگاه، اثبات دیدگاه دیگر را نتیجه گرفت که میان آن دو نظریه، منع جمع برقرار باشد.

ر: داو کینز گاهی از مغالطه اشتراک لفظ استفاده می‌کند؛ برای مثال او در استدلال سادگی خود، میان معانی مختلف «سادگی» (یعنی سادگی انحصاری^۲ و سادگی شمولی^۳) خلط می‌کند (برای مطالعه بیشتر ر.ک: موسوی، ۱۳۹۹: ۱۰۷).

ز: داو کینز در مواضعی از آثارش به‌جای

مثل تمثیل صعود به قله (ر.ک: فرخی بالاجاده، ۱۳۹۱: ۱۱۰)؛ درحالی که تمثیل از لحاظ منطقی، اعتباری ندارد.

ح: داو کینز انتقال سؤال از مرحله‌ای به مرحله فراتر را تبیینی برای مدعایش تلقی می‌نماید؛ برای مثال، صرف فقدان شعور در سطح ژن را دلیلی بر عدم وجود شعور و آگاهی در ورای عالم هستی می‌بیند (Dawkins, 1976: 24).

خ: او گاهی قابلیت تبیین ساده‌تر را دلیل بر صحت یک نظریه قلمداد می‌کند، مثل استدلال سادگی وی (Dawkins, 1996: 141)؛ درحالی که صرف قابلیت تبیین ساده‌تر، نمی‌تواند لزوماً استدلالی بر صحت یک نظریه باشد؛ چه‌بسا حقایقی پنهان در عالم وجود داشته باشد که بتوان تبیین‌هایی ساده و در عین حال اشتباه از آن ارائه کرد. روشن است اگر وی به این بُعد منطقی استدلال‌اتش توجه می‌کرد که مدعیات وی (بنابر فرض پاسخ به تمامی نقدهایی که بر دیدگاهش وارد است) اساساً احتمال وجود خدای ادیان را نفی نمی‌کند بلکه در نهایت

تفسیر کنیم تا بتوانیم به‌راحتی آن مورد را رد کرده و دلایلی در خصوص عدم پذیرش ارائه کنیم.

2. Exclusive simplicity
3. Inclusive simplicity

۱. مغالطه پهلوان‌پنبه زمانی رخ می‌دهد که در مواجهه با یک استدلال، آن را به بدترین و ضعیف‌ترین شکل ممکن

جدید دانشمندان تجربی (که در صدد هستند تا همه مسائل را با روش تجربی و تخصص در آن حل نمایند) همان قدر اشتباه است که در گذشته برخی فیلسوفان و دانشمندان علوم عقلی می‌خواستند با صرف استدلال و برهان عقلی، مسائل مربوط به طبیعیات و نجوم را حل کنند! روشن است که هر دو رویکرد، رویکردی افراطی بوده است؛ و هر مسأله‌ای، حیطه، روش و ابراز خاص خود را می‌طلبد که توسط اندیشمندانی که در آن حوزه تخصص دارند باید حل شود.

«آنتونی فلو» نیز در نقد نظریات داوکینز بر لزوم تمایز میان مرز علم تجربی و فلسفه اصرار و تأکید دارد؛ وی می‌نویسد:

«ها در این مسأله با دو پرسش مواجهیم: چرا و «چگونه؟ سؤال از چگونگی هستی، مربوط به حیطه علوم تجربی است و پرسش از چرایی قدم گذاشتن در وادی فلسفه است؛ و در مقام بحث فلسفی از چرایی، صرف توانمندی در علوم تجربی، امتیازی به شخص نمی‌دهد تا بتواند پیرامون این بحث نظریه‌پردازی کند و اگر بخواهد در جایگاه یک فیلسوف اظهار نظر کند، باید از دید فلسفی به مسأله نظر کند» (Flew, 2007: 124).

ریچارد داوکینز نیز صراحتاً بحث وجود یا عدم خدا را یک مسأله علمی می‌داند. وی در این رابطه چنین می‌گوید:

«اگر بحث از وجود خدا از حیطه علم خارج باشد، پس از حیطه الهیات و فلسفه هم خارج خواهد بود؛ مگر دانشمندان متاله چه ویژگی‌هایی دارند که دانشمندان تجربی فاقد آن

استفاده از استدلال‌ها و براهین محکم، سعی دارد عقاید مخالف خود را با الفاظی توهین‌آمیز و همچنین تمسخر نقد کند (Dawkins, 2006: 115).

موارد بسیاری از این قبیل که در نوشته‌های داوکینز به چشم می‌خورد، نشان می‌دهد که وی ناآگاهانه یا عامدانه، سخنان غیرمنطقی را با الفاظ مغالطه‌انگیز به مخاطبین خود القا می‌کند. بررسی نقادانه دیدگاه‌های داوکینز نشان می‌دهد که اگر شهرت و استفاده هوشمندانه وی از رسانه و فنون مختلف آن نبود، کسی به سخنان او در زمینه الحاد که بسیار سخیف و غیرمنطقی هستند، وقعی نمی‌نهاد. مک گراث نیز معتقد است که داوکینز فاصله منطقی میان داروین‌سیسم و الحاد را با الفاظی و سخن‌پراکنی پر می‌کند، نه با سند و مدرک (McGrath, 2007: 8).

بنابراین لازم است بحث علمی درباره طبیعت را از بحث فلسفی پیرامون آن بازساخت. طبیعت، هم در فلسفه بحث می‌شود (از آن نظر که موجود است) و هم به‌عنوان موضوع علوم طبیعی، مورد تحقیق و بررسی قرار می‌گیرد (از نظر حالات و ویژگی‌های خاص). در واقع این رویکرد

هستند؟!» (Dawkins, 2006: 71).

نتیجه‌گیری

کاستی‌های مبادی منطقی و فلسفی ریچارد داوکینز موجب شده تا گاهی بدیهی‌ترین اصول فکری در استدلال‌هایش رعایت نشود. پندار کفایت علم تجربی برای نظریه‌پردازی فلسفی و همچنین انگاره و تلقی‌های پیشینی داوکینز از خدا، مجردات و غیر آن، و رویکردهای اشتباه در خداشناسی چون الهیات شکاف، سبب خطاهای مبنایی در اندیشه وی شده است. با تحلیل دیدگاه‌های الحادی داوکینز، انکار وی، نه مدلل که معلل است و تأثیر انگاره‌های اشتباهی چون «انحصار شناخت در تجربه»، «عدم تلقی صحیح از مجردات»، «مادی‌انگاری یا انسان‌انگاری خدا» مشاهده می‌شود؛ همچنین بررسی آثار داوکینز به روشی نشان می‌دهد که وی عامدانه یا از روی عدم اطلاع و تخصص، عقاید خود را در ضمن مغالطات منطقی فراوان به مخاطب خود القا می‌کند. مغالطات مختلفی چون «مصادره به مطلوب»، «مغالطه اشتراک لفظ»، «خلط میان چگونگی و چرایی»، «مغالطه پهلوپنبه»، «پندار مانعیت جمع میان تکامل و خداباوری»، «به‌کارگیری قیاس مع‌الفارق» و «تحقیر، تمسخر و برچسب‌زدن به مخالفین» در موارد متعددی از

در نقد سخن فوق باید گفت، روشن است که اینجا بحث بر سر استعداد یا توانایی خاص متألهان نیست، بلکه سخن از تمایز در روش فلسفه و علم تجربی و همچنین لزوم داشتن پیشینه و تخصص برای نظریه‌پردازی (به‌خصوص ارائه چنین نظریات قاطعانه‌ای) است. مصباح یزدی در این رابطه می‌نویسد:

«محور همه تلاش‌های علمی را کشف رابطه علی و معلولی میان اشیاء و پدیده‌ها تشکیل می‌دهد. مثلاً علم شیمی در جست‌وجوی این است که دریابد چه عناصری موجب پیدایش چه موادی می‌شوند، و چه خواص و عوارضی از آنها پدید می‌آیند و چه عواملی موجب تجزیه مرکبات می‌گردند؛ یعنی علت و سبب پیدایش این پدیده‌ها چیست؟ پس دانشمندان، قبل از آغاز کردن تلاش‌های علمی خودشان، بر این باورند که هر پدیده‌ای علتی دارد و بررسی این قانون عقلی درخور هیچ علمی به‌جز فلسفه نیست؛ همچنین تبیین قوانین فرعی علت، مانند این قانون که هر معلولی علت مناسب و ویژه‌ای دارد، و نیز این قانون که هر جا علت تامه‌ای تحقق یافت، معلول آن هم بالضروره به وجود خواهد آمد، و تا سبب تام تحقق نیابد هرگز مسبب آن هم موجود نخواهد شد، هم‌شأن هیچ علمی به‌غیر از فلسفه نیست. دانشمندان پس از انجام آزمایشات هم‌بی‌نیاز از اصل علت نیستند؛ زیرا داده‌های بی‌واسطه آزمایش‌ها، چیزی جز این نیست که در موارد آزمایش‌شده، پدیده‌های خاصی هم‌زمان یا به دنبال پدیده‌های دیگری تحقق یافته‌اند؛ اما کشف یک قانون کلی و ادعای اینکه همیشه این اسباب و علل موجب پیدایش این مسببات و معلول بوده و خواهد بود، نیازمند اصل دیگری است که هرگز از راه آزمایش به‌دست نمی‌آید و اثبات این قوانین، ازجمله کمک‌هایی است که فلسفه به علوم می‌کند» (مصباح یزدی، ۱۴۰۰: ۱۲۱ - ۱۲۵).

نوشته‌ها و آثار او به چشم می‌خورد؛ به طوری که گویا وی با ادبیات ابتدایی منطقی و فلسفه آشنایی ندارد و در واقع داو کینز خدای «پنداری» خود را نقد کرده است، نه خدای حقیقی و سبحان، یعنی «الله». بنابراین بهتر است تعبیر *پندار خدا* که کتابش را با آن نام‌گذاری کرده است، تعبیر به «پندار داو کینز» شود.

ملاحظات اخلاقی:

حامی مالی: این پژوهش هیچ کمک مالی از سازمان‌های تأمین مالی دریافت نکرده است.

تعارض منافع: طبق اظهار نویسندگان، این مقاله تعارض منافع ندارد.

برگرفته از پایان نامه / رساله: این مقاله مستخرج از رساله دکتری با نام «بررسی استدلال انباشتی ریچارد داو کینز بر خدا نابوری، و تحلیل مقتضای آن نسبت به خدا باوری» با راهنمایی دکتر سیدمجتبی میردامادی می‌باشد.

منابع

صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم.

(۱۳۸۳). الحکمه المتعالیه فی الاسفار

الاربعه (علی اکبر رشاد، مصحح). تهران:

بنیاد حکمت اسلامی صدرا.

صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم.

(۱۳۶۳). المشاعر. تهران: کتابخانه

طهوری.

فارابی، ابونصر. (۱۹۹۵). آراء اهل المدینه

الفاضله. بیروت: الهلال.

قراملکی، احد فرامرز. (۱۳۹۵). قدرت

انگاره. تهران: مجنون.

قراملکی، احد فرامرز. (۱۳۷۳). موضع علم

و دین در خلقت انسان. تهران: آرایه.

فرخی بالاجاده. (۱۳۹۱).

فوکویاما، فرانسیس. (۱۳۹۰). آینده

فراانسانی ما (ترانه قطب، مترجم).

تهران: وزارت امور خارجه.

قلی پور، جواد. (۱۴۰۱). بررسی الهیات

علمی از دیدگاه مک گراث. نقد و نظر،

(۱۰۸).

قمی، عباس. (۱۳۱۹). کلیات مفاتیح الجنان.

تهران: نشر اسوه.

کرمانی، حسین. (۱۳۸۹). انگاره‌های ذهنی.

بازیابی شده از

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

ابراهیمی دینانی، غلامحسین. (۱۳۸۰).

قواعد کلی فلسفی در فلسفه اسلامی.

تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی

و مطالعات.

ابن سینا، حسین بن عبدالله. (۱۳۵۳). منطق

دانشنامه علائی؛ به کوشش محمدمعین.

تهران: دهخدا.

جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۷۹).

معرفت‌شناسی در قرآن. قم: اسراء.

خسروپناه، عبدالحسین. (۱۳۹۸). کاستی‌های

مبادی تصویری استیون هاو کینگ و

ریچارد داو کینز در حوزه الهیات.

اندیشه نوین دینی، (۵۹).

داو کینز، ریچارد. (بی‌تا). پندار خدا (ا).

فرزام، مترجم). بازیابی شده از

[http://www.secularismforiran.c](http://www.secularismforiran.com)

om

داو کینز، ریچارد. (۲۰۰۷). ژن خودخواه

(ترجمه فارسی). Oxford University

Press. (نسخه PDF)

داو کینز، ریچارد. (۱۳۹۰). ساعت ساز نابینا.

- Washington DC. Books publications
- D'Andrade` R. G. (1992). Schemas and Motivation. Cambridge: Cambridge University press.
- Dawkins, Richard. (1976). The Selfish Gene, 2nd ed. Oxford University Press.
- Dawkins, Richard. (1996). Climbing Mount Improbable, New York: Norton publication.
- Dawkins, Richard. (2007). The God Delusion, London, Transworld Publishers.
- Flew, Antony. (2007). with Roy Abraham Varghese, There is A God, New York, McGraw-Hill.
- McGrath, Alister, and Joanna Collicutt. (2007). The Dawkins Delusion? , The United States of America: Intervarsity press.
- Plantinga, Alvin. (2007). The Dawkins Confusion.
- <http://www.sciencepeak.com/?p=7414>
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۴۰۰). آموزش فلسفه. تهران: بین الملل.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۸۳). سیری در نهج البلاغه. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۰). مجموعه آثار. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۸۶). مقالات فلسفی. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۸۴). یادداشت‌های استاد مطهری. تهران: صدرا.
- موسوی، زینب سادات. (۱۳۹۹). بررسی نقادانه دعای طبیعت گرایانه داو کینز. فلسفه دین، ۱۷(۱).
- نواک، جورج. (۱۳۸۴). فلسفه تجربه گرا (پرویز بابایی، مترجم). تهران: آزاد مهر.
- نوروزی، علیرضا، & میردامادی، سید مجتبی. (۱۴۰۰). تحلیل تطبیقی چیستی و کارکرد «انگاره» در شئون مختلف حیات انسانی از منظر متون دینی و میراث فلاسفه مسلمان. پژوهش‌های عقلی نوین، ۶(۱۱).
- Ayala, Francisco J. (2007). Darwin's gift to science and religion, Joseph Henry press,